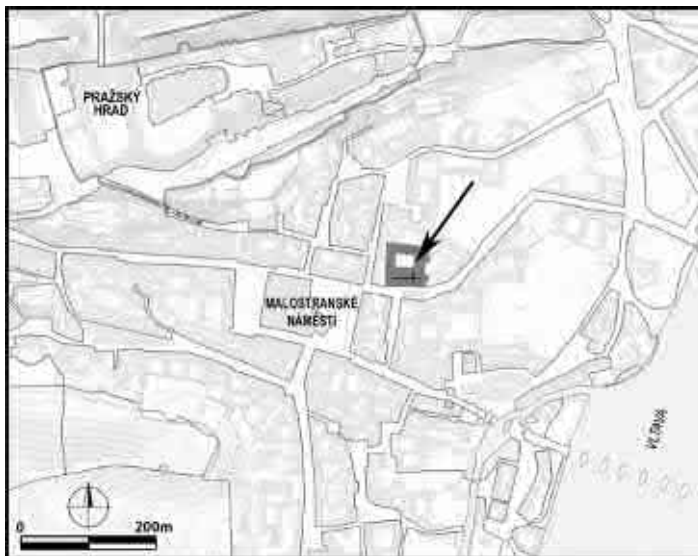

Příspěvek k poznání
raně gotického
stavebního vývoje
kostela sv. Tomáše
v Praze

Jarmila Čiháková
Miroslav Kovář

Klášterní kostel sv. Tomáše na Malé Straně v Praze (obr. 1) vykazuje komplikovaný stavební vývoj, jehož dosavadní obraz je v současnosti podrobován revizi.¹ V této souvislosti proběhla korelace výsledků stavebního průzkumu a staršího výzkumu archeologického. Došlo ke stanovení nových otázek, které bude nutno v budoucnu detailně řešit. Jedním z problematických bodů stavebního vývoje klášterního kostela je stanovení rozsahu a dispozičního rozvrhu první raně gotické výstavby před příchodem konventu Augustiniánů (obr. 2). Předkládané teze je nutno akceptovat pouze jako příspěvek k široce založené diskusi nad výsledky eventuálního budoucího hloubkového stavebního průzkumu (nejen) chóru a závěru klášterního kostela.

Literatura se věnuje podobě prvního raně gotického kostela s různou intenzitou.² J. Vydrová pouze konstatuje, že před příchodem Augustiniánů zde stál kostel sv. Tomáše a kaple sv. Doroty (Vydrová 1936, 138). Rozsáhlá kapitola je věnována klášteři v zapomenuté práci H. R. Girtha, který se ovšem blíže k možné podobě starší výstavby nevyjadřuje (Girth 1944, 28-54). Dosud nejpodrobněji se předaugustiniánskou výstavbou zabýval J. J. Outrata, který datuje štíhlá gotická okna v jižní kapli (kaple sv. Doroty) do doby před polovinou 13. století, širší gotické okno pak do třetí čtvrtiny 13. století (Outrata 1975, 134). Zbytky po severní straně presbytáře klade do třetí čtvrtiny 13. století se současnou šířkovou akceptací starší stavby dnešním presbytářem. D. Líbal poukazuje na možný trojchórový projekt staršího kostela (Líbal 1983, 186). J. Kuthan se domnívá, že kaple sv. Doroty vznikla na konci 13. století, zbytky na severu chóru teoreticky připisuje další kapli a datuje tyto fragmenty do třetí čtvrtiny 13. století (Kuthan 1994, 345-346). Nejnověji se zbytky stavby na severu presbytáře a konstrukce jižní kaple připisují staršímu trojchórovému řešení závěru (Vlček – Sommer – Foltýn 1996, 462).

Obr. 1: Praha 1 – Malá Strana. Černě zakreslen augustiniánský klášter a kostel sv. Tomáše. Šípka ukazuje na situování archeologické sondy ve východní chodbě ambitu. Zobrazil J. Hlavatý.

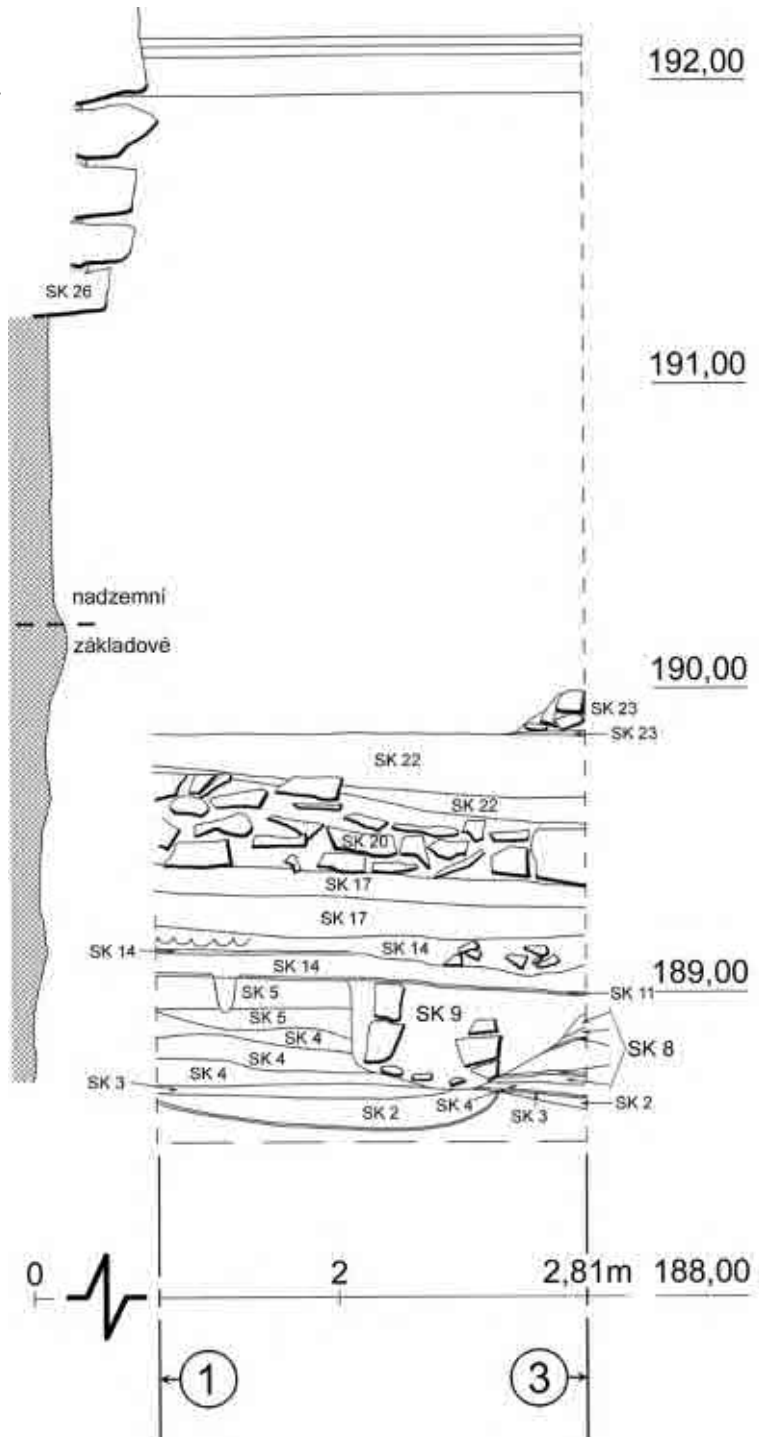
Fig. 1: Prague 1 – Lesser Town. Black – Augustinian Monastery and the St. Thomas's Church. The arrow is pointing at the location of the archaeological section in eastern corridor of the ambit. Image by J. Hlavatý.

¹ Nově je proveden dílčí průzkum západního a severního křídla ambitu s návazností na kostel sv. Tomáše, jehož autorem je M. Kovář.

² Stav poznání objektu byl logicky podmíněn novějším odhalením fragmentů po severní straně presbytáře.

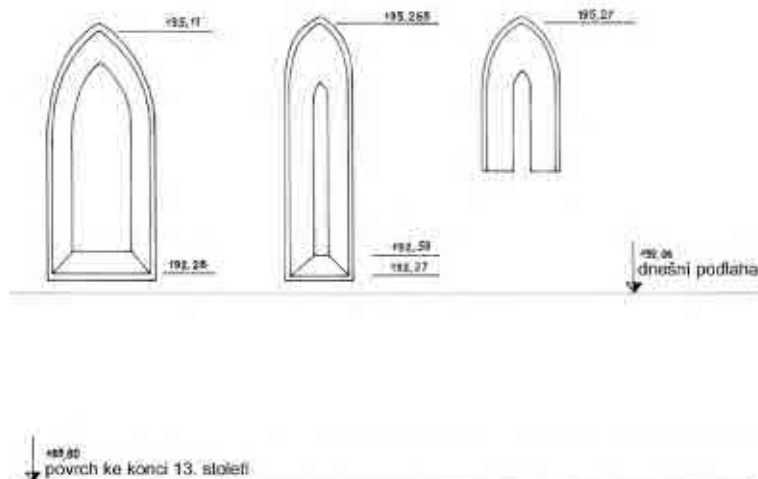

Obr. 3: Výřez profilu č. 4 – část archeologické stratigrafie lokality.
 Fig. 3: A fraction of a section No. 4 – part of archaeological stratigraphy.

Obr. 4: Schéma výškové situace oken v jižní kapli. Nivelace a zobrazení M. Müller.

Fig. 4: Scheme of the height situation of windows in southern chapel. Levelling and record by M. Müller.

189,8-190,20 m n. m., pod níž se zahlubují četné izolované intaktní pohřby s úlomky glazované novověké keramiky v záspy. Pod hřbitovní vrstvou se podařilo získat výřez starší stratigrafie – místy až 1,4 m vysoký sloupec antropogenních uloženin (obr. 2: C; obr. 3), které se autorka snažila geneticky a chronologicky uspořádat v nálezové zprávě (Čiháková 2004). Stratigrafický nárůst byl rozdělen do 26 celků značených SK 1-26. Celek SK 1 označuje podloží - šedý kompaktní zahliněný jíl místy slabě rezavě mramorovaný, postupně směrem dolů světlající, bez příměsí, zcela homogenní.⁵ Povrch podloží je v hloubce 3,4 m, měkce zvlňžený, zvolna se svažující k řece, s nejvyšše zastiženým bodem na kótě 188,72 m n.m. Nejmladším stratigrafickým celkem je renesanční zdivo pilíře SK 26, naházené do výkopu se dnem na kótě 191,2 m n. m.

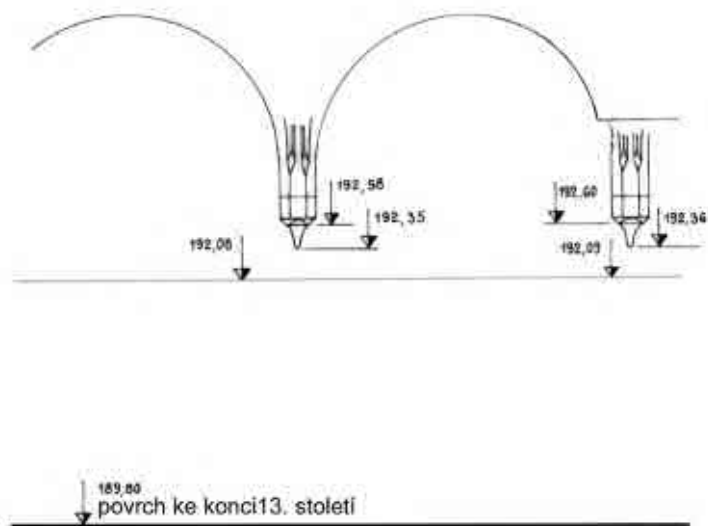
Dle chronologie jsou antropogenní stratigrafické kroky poslučovány do vyšších celků, stratigrafických komplexů L. Nejstarší z nich – L 1, nedatovatelný, představuje do podloží zapuštěný, 1,2 m široký a 0,1 m hluboký vrchlík mísovitěho objektu. Překrylo ho plošné středohradišt-

Obr. 5: Pohled na střední raně gotické okno v jižní kapli. Foto M. Kovář.

Fig. 5: View of the middle window in the early Gothic southern chapel. Photograph by M. Kovář.

⁵ Svrchních 5 cm podloží mělo odstín tmavší (vr. K81) než postupně velmi mírně světlající vrstvy spodní (K82). Je otázka, zda se nejedná o bázi půdního typu. Nelze vyloučit ani ovlivnění barvy svrchní podložní partie výrazně hnědočernou nejspodnější nadložní vrstvou.

Obr. 6: Schéma výškové situace fragmentů raně gotických kleneb po severní straně presbytáře. Nivelace a zobrazení M. Müller.

Fig. 6: Scheme of the height situation of fragments of early Gothic vaults on the northern side of presbytery. Levelling and record by M. Müller.

ní souvrství komplexu L 2 s celky SK 3-6, tvořenými povrchovými (?) vrstvami s velkým obsahem slámy a drobného dřevěného odpadu, po nichž se dle nerovného povrchu asi nechodilo. Organogenní souvrství komplexu L 2 je porušeno sérií navzájem se narušujících zahloubených neinterpretovatelných objektů SK 7-9 celku L 3. K žádnému z nich se nedochoval výchozí terén, žádný z nich není hlubší než 0,35 m – ani sloupová jáma pro sloup o průměru cca 0,3 m. Pro malé rozměry zkoumané plochy nemůžeme říci, co velký sloup držel, ani jak dlouho plnil svou funkci. Stavba s nárožním sloupem vznikla v době, kdy výrobci slovanské keramiky začínají ojediněle používat takovou technologii zpracování hlíny, která je pak typická pro keramiku s kalichovitou profilací okraje. Poté proběhla terénní úprava, při níž byl povrch snížen na úroveň 189,0 m n. m. a navrácen na úroveň, které dosáhl již usazením celku SK 5 komplexu L 2. Planýrka odstranila celý terénní nárůst, který se v mladohradištním období musel v době mezi vznikem celků SK 5 komplexu L 2 a SK 10 komplexu L 4 uložit. Na povrchu vzniklém planýrkou neuspořádaně ležely fošny a prkna celku SK 13, která mohou být destrukcí dřevěné stěny mladohradištní stavby. Následnými terénními vrstvami celku SK 14 spolu se dvěma zapuštěnými objekty SK 15 a 16 komplexu L 5 narostl terén do výšky 189,2 m n. m. v době závěru 12. a 1. poloviny 13. století.⁶ Mezi nálezy celku SK 16 je zarážející přítomnost lidského humeru a lidské spodní čelisti v neanatomické poloze. Kvůli druhotnému umístění nejsou průkazným dokladem existence staršího pohřebiště na místě výzkumu, neboť není vyloučeno působení eroze na hradčanském svahu v okolí Sněmovní ulice, kde jsou evidovány mělce zapuštěné hroby 12. století (např. výzkum M. Trymla v čp. 177/III, publ. Ječný *et al.* 1984, 242).

Nápadně se projevilo následně průběžné souvrství celku SK 17 komplexu L 6, místy až 0,4 m silné, s vysokým obsahem uhlíků, doprovázených úlomky opuky, pískovce, s menšími peckami okrového jílů často vypálenými do cihlově červené přepálené mazanice. Součástí souvrství je i souvislá vrstva okrového popela. Nejvyšší bod souvrství byl zastížen na niveletě 189,58 m n. m. Mezi nálezy dominuje množství keramiky 12. a 1. pol. 13. století, je však doprovázeno

⁶ Nejmladšími prvky souboru jsou klasicky zduřelé okraje tvarem i keramickou třídou, tuhové zásobnice, okraje velké vzhůru vytažené a cihlově červené misky popsané R. Pleinerem v Betlémské kapli – vesměs keramické typy dosud pokládáné za typické pro závěr 12. a 1. poloviny 13. století.

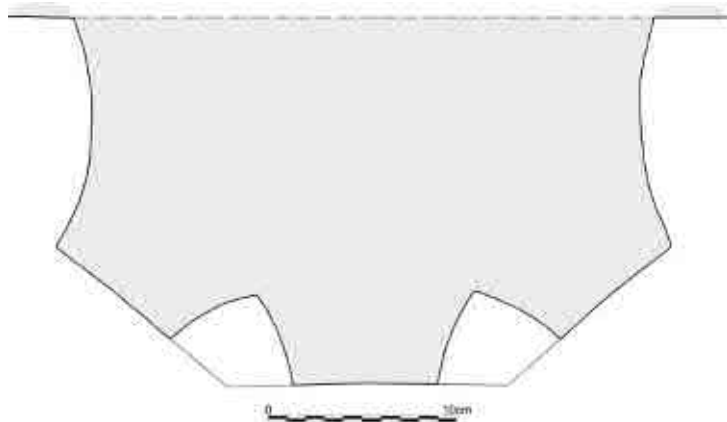
i slídnatými střepy mladšími – z doby po polovině 13. století. Násypový charakter souvrství i jeho datace ho dovolují spojovat s událostmi okolo roku 1257, kdy došlo k „vyhnání Čechů z podhradí“. Po určitou dobu byl povrch celku SK 17 plochou, po níž se chodilo, a je zbytkem pohřbeného historického povrchu z poloviny 13. století na výšce 189,58 m n. m.

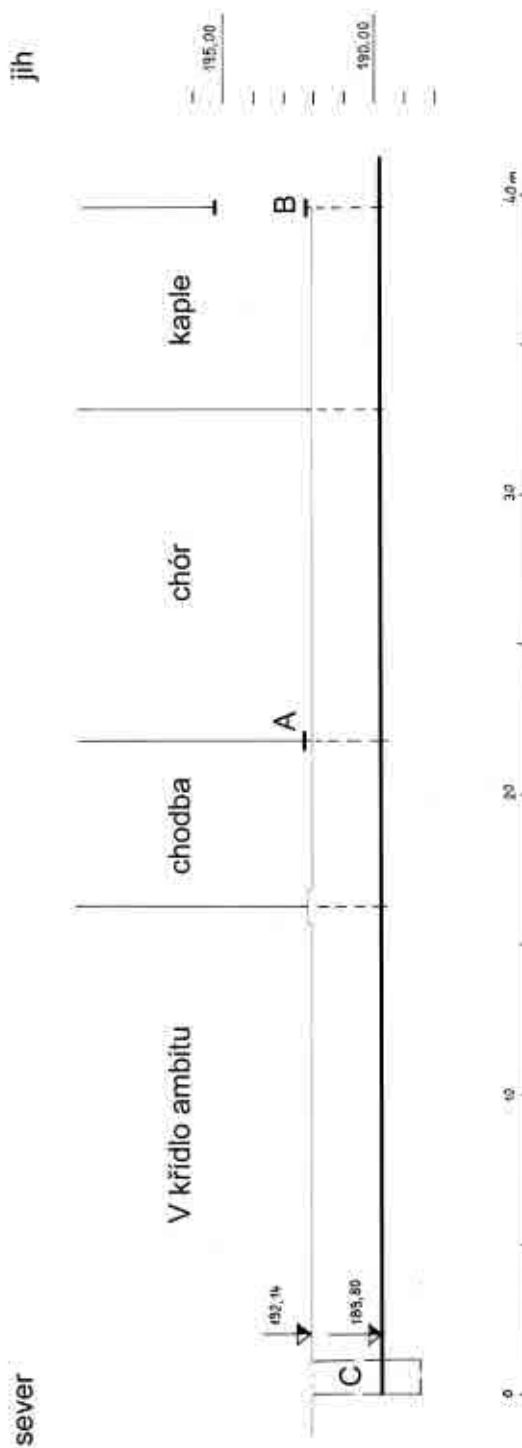
Po usazení komplexu L 6 se v místě výzkumu objevil první doklad kamenného stavitelství na lokalitě. Kamenitý blok SK 20 celku L 7 patrně představoval zbytek opukové zídky pojené hlínou, která mohla být ohradní zdí nebo např. kamennou podezdívkou. Zídka se dochovala do výšky 0,3 m od základové spáry. Vedle zídky se navršila průběžná vrstva celku SK 21, která mohla vzniknout při stavbě zídky, nebo může naopak být její destrukcí, čemuž by lépe nasvědčoval chronologický rozdíl v keramickém inventáři.

Zídku na hlínu i její destrukci (?) překrylo souvrství celku SK 22 komplexu L 8, v jehož mocnosti je vysoké množství oranžového kroupení, prokazující přítomnost ztrouchnivělého dřeva, a na jehož bázi jsou polohy popela a kaštanově hnědé hlíny z přeměněného dřeva. Celek SK 22 je možné interpretovat jako mocnou terénní úpravu, v jejímž rámci byl zbourán i objekt se zídkou SK 20, a jejímž uložením se terén navýšil na kótu 189,80-189,86 m n. m. Na tuto úroveň nasedají vrstvy s opukovým staveništním odpadem označené jako SK 23 celku L 8. Fragmenty souvrství staveništních vrstev zůstaly zachovány jen na několika vzácných místech, v drobných blocích oddělujících jednotlivé hroby zapuštěné pod souvislou hřbitovní vrstvu. Nejlépe je staveništní souvrství dochováno v místě, kde je mocné 0,42 m a má 3 základní polohy. Svrchní 0,24 m silná vrstva opukových úlomků v průměru 5-8 centimetrových nasedá na světlehnědou jílovitou hlínu, jejíž lokální kaštanově hnědé zbarvení indikuje přítomnost přeměněných organických látek (dřevo apod.) a i pohřbený historický povrch, jenž na kótě 189,90 m n. m. překryl další vrstvy opukové drtě, tentokrát jemnější (cca 1 cm, spodní cca 2-3 cm). Těchto několik vrstev opukového stavebního odpadu SK 23, proložených polohami přeměněného dřeva (pro zabezpečení schůdnosti staveništně ?), vzniklo ve 2. polovině 13. století. Jsou datovány keramickým souborem z terénní úpravy SK 22 celku L 8, v němž se vyskytuje velké množství silně slídnatých střepů, zlomek mísy, prejzu a zlomky podobné keramice „Sekanka“. Soubor je datovatelný do 2. poloviny 13. století, dle dosavadních kritérií k jeho závěru. Bohužel na základě malé zkoumané plochy není možné určit přímo stavbu, k níž tyto staveništní vrstvy náleží, či aspoň směr, kterým ji hledat. Můžeme uvažovat, že souvrství staveništního odpadu vzniklo během výstavby i více objektů brzy po sobě.

Obr. 7: Profil výběhu klebních žeber nad konzolou po severní straně presbytáře. Zaměřeno oměrovým hřebem s výsuvnými jehlicemi. Měřil M. Kovář, překreslil D. Kalinin.

Fig. 7: Profile of protrusions of vault ribs along the northern side of presbytery. Surveyed by M. Kovář, drawing by D. Kalinin.

Obr. 8: Schématické porovnání výškových poměrů raně gotických prvků: A – patky konzol po severní straně presbytáře; B – raně gotická okna v jižní kapli; C – pohřbený povrch 189,8 m n. m. z doby posledních Přemyslovců zastížený archeologickou sondou v ambitu. Úroveň 192,14 m n. m. náleží dnešnímu povrchu ambitu. Měřil a zobrazil M. Müller.

Fig. 8: Schematic comparison of height situation of the early Gothic elements: A – plinths of consoles along the northern side of presbytery; B – early gothic windows in the southern chapel; C – a buried ground surface 189,8 of the last Přemysls detected by the archaeological section in the ambit. Level 192,14 belongs to the present day surface of the ambit. Surveyed and recorded by M. Müller.

O něco později než neidentifikovatelné stavby 2. poloviny 13. století, při jejichž výstavbě vznikla souvrství celku L 8, byla postavena masivní nečleněná opuková zeď SK 24 v průběhu dnešní arkády východního křídla ambitu s rozhraním základového a nadzemního zdiva na kótě cca 190,63 m n. m. Staveništní terén ke zdi se v místě sondy nedochoval. Z opukového gotického zdiva spojovaného maltou byla zachována jak partie základová, tak nadzemní. Základové zdivo gotické zdi se od nadzemního lišilo jen nerovností povrchu, předzáklad v námi obnaženém úseku nebyl zastížen. Linie přechodu základového a nadzemního zdiva probíhá na kótě cca 190,63 m n. m., která by měla být výškou terénu v době výstavby zdi SK 24. Nadzemní část zůstala dodnes zachována do výšky cca 1 m – její koruna byla zastížena na kótě 191,65 m n. m. Nadzemní část zdiva byla očištěna v celé šíři sondy, tj. v délce 2,4 m. V celém úseku bylo zdivo plynulé, nebylo nijak členěné, bez přípor, pilastrů či jiných výstupků, i bez jakýchkoli stop po jejich případném odsekání. Mezi založením gotické zdi SK 24 a pozdější renesanční části pilíře se historický povrch zvedl o 1,9 m, z kóty 190,23 m n. m. na úroveň 192,1 m n. m.

Zjištění výškových parametrů souvrství staveništního odpadu celku SK 23 komplexu L 8, náležejícího době rané gotiky, a objev komunikační úrovně závěru 2. poloviny 13. století na kótě 189,80 m n. m. staví do nového světla architektonické fragmenty 13. století dochované v kostele sv. Tomáše. Pozůstatky starší raně gotické stavební hmoty se zachovaly jednak v jižní kapli (obr. 2: B), kde jejím nejvýraznějším pozůstatkem jsou úzká hrotitá okna (obr. 4, 5). Bankály těchto oken jsou situovány nevysoko nad současnou podlahou. Po severní straně presbytáře (obr. 2: A) se dochovala dvojice obdobně nízko nasazených konzol (obr. 6), z nichž původně vybíhala na hranách vyžlabená žebra (obr. 7).⁷ Zdá se, že klíčem k řešení otázky dispozice této zaniklé struktury jsou výškové charakteristiky nalezených konstrukcí, starších než je hmota současného presbytáře. Parapety oken jižní kaple jsou jen o 0,08 m níže než patky konzol na severní straně presbytáře. Výšky „patek“ osazených prvků v jižní kapli a po severní straně presbytáře si odpovídají (obr. 8) a jsou cca 2,5 m nad komunikační úrovní používanou v době posledních Přemyslovců a cca 2,7 m nad úrovní z doby Přemysla Otakara II.

Domníváme se, že stávající dispozice s bočními kaplemi byla podmíněna alespoň z části charakterem předchozí raně gotické výstavby. Podle lokalizace nalezených zbytků této starší stavby mohl mít starší raně gotický předchůdce trojchórový závěr. Přikláníme se tak k staršímu názoru D. Líbala (*Líbal 1983*, 186). Trojchórové závěry mají dlouhou tradici. Jako pravděpodobná se zde může jevit stavební forma se stupňovitě řazenými bočními chóry, tedy typu závěru užitého na stavbách vycházejících z obdobného řešení závěru druhého kostela v Cluny. Pro možné úvahy o genezi tohoto stavebního typu závěru u sv. Tomáše není patrně bez významu stavba dominikánů v Řezně⁸, kde se nejspíše prolnul vliv domácí tradice s příklady z Burgund (k tomu např. *Thurm 1935*, 6). Pro dataci je důležitý charakter konzol na severní straně presbytáře, pro něž nalezneme těsné analogie např. v boční lodi kostela Narození Panny Marie v Písku, který vyrůstal ve třetí čtvrti 13. století (*Kuthan 1973*, 37). Na příbuznost s tvaroslovím písecké huti upozornil již J. Kuthan, jehož dataci detailů po severní straně presbytáře rovněž do třetí čtvrti 13. století akceptujeme (*Kuthan 1994*, 346).

Na závěr opět musíme konstatovat, že upřesnění dosavadních poznatků může přinést až hloubkový stavební průzkum.

Literatura

- Čiháková, J. 2004: Praha 1-Malá Strana, Josefská čp. 28 / III, nálezořá zpráva o výzkumu 21/86 NPÚ Praha. Uloženo archiv ARÚ AVČR Praha čj. 5444/04 (22 stran textu, 13 stran databáze, 11 plánů, 46 tab. nálezů).
- Girth, R. H. 1944: Die Bettelordenskirchen in Prag. Nepubl. Diss. Prag 1944. Uloženo Katedra dějin umění FFUK.
- Ječný et al. 1984: Praha v raném středověku, *Archaeologica Pragensia* 5, 211–288.
- Kuthan, J. 1973: Stavby písecké huti, *Umění* 21, 18–43.
- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk.
- Líbal, D. 1983: Architektura. In: E. Poche (ed.) Praha středověká (Čtvero knih o Praze), 165–356, Praha.
- Outrata, J. J. 1975: Příspěvek ke stavebním dějinám kostela a kláštera sv. Tomáše v Praze, *Památková péče* 35, 130–143.

⁷ Stávající situace, kdy na kamenné výběhy nasedají z cihel vyzdžené oblouky, je velmi pravděpodobně výsledkem mladší stavební etapy. Odlámání žebířů a nadezdění cihelnými základy náleží pozdější gotické výstavbě (nejpravděpodobněji k tomu došlo v souvislosti s výstavbou podnes dochovaného gotického chóru), kdy takto vznikly vlastně jakési sedle.

⁸ Obdobně uvažoval ovšem pro rozvrh stávajících gotických partií kostela i H. R. Girth (*Girth 1944*).

Thurm, S. 1935: Nordeutscher Backsteinbau. Gotische Backsteinhallenkirche mit dreiapsidialem Grundriß. Berlin.

Vilímková, M. 1966: Dějiny domu Malá Strana čp. 28/III. Pasportizace SÚRPMO, květen 1966. Praha, 1–39.

Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1996: Encyklopedie českých klášterů. Praha.

Vydrová, J. 1936: Kostel sv. Tomáše na Malé Straně. In: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění 1936, 137–152.

PhDr. Jarmila Čiháková, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v hl. m. Praze, Na Perštýně 12, 110 00 Praha 1, cihakova@praha.npu.cz

Mgr. Miroslav Kovář, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v hl. m. Praze, Na Perštýně 12, 110 00 Praha 1, kovar@praha.npu.cz

Zpracováno s podporou institucionálně financovaného grantu VaV, projekt MK OCEZ01F2701 „Nové prameny k raně a vrcholně středověkým dějinám Prahy. Zpracování a výpověď“.

CONTRIBUTION TOWARDS THE KNOWLEDGE OF THE EARLY GOTHIC BUILDING DEVELOPMENT OF THE CHURCH OF ST. THOMAS AT PRAGUE

Jarmila Čiháková – Miroslav Kovář

SUMMARY

Authors are confronting the building survey and results of archaeological excavations of the Augustinian monastery of St. Thomas in the Lesser Town of Prague and they reached the conclusion that underneath the current protruded polygonal presbytery (consecrated in 1315) is located a torso of probably three-choir end of an earlier church. These relics are part of an earlier construction project that may be identified with the church consecrated also to St. Thomas, which was in patronage right of the Břevnov monastery and its abbot Kristián gave this right up in 1286 in favour of the new-coming Augustinian order. Based on the height correlation of early Gothic remains on the northern side of presbytery, in the southern chapel of St. Dorothea near the presbytery and the communication level of the 2nd half of 13th Century on the spot height 189,80 meters above sea level (this was uncovered by archaeological section in the eastern wing of the monastery; layers with the building debris are deposited on this level) are authors considering that the early gothic structure by the presbytery is possible to identify with above mentioned three-choir end, which was probably built during the reign of the Přemysl Otakar the IInd.